

Legal Requirements for Preventing Food Insecurity in Light of Health Impact Assessment Approach: Covid 19 Outbreak Case Study

Mohammad Saleh Anisi *

Ph.D Student, Public International Law,
Rafsanjani University Complex, Islamic Azad
University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Mahdi Piri

Assistant Professor, International Law,
University of Tehran, Tehran, Iran

Shirin Shirazian

Assistant Professor, Environmental Law,
Faculty of Natural Resources and Environment,
Islamic Azad University, Science and Research
Branch, Tehran, Iran

Abstract

The strongest hypothesis as to the origin of Covid-19 indicates that it is zoonotic. The use of products from the wild animal market in Wuhan, and its economic impacts and mortalities urged us to explain the relationship between the right to adequate food, food security and safety, and the approach to health impact assessment. In general, creating food security and safety and providing food free from any virus and bacteria is one of the gradual and cross-border obligations branching from the right to sufficient food, and it seems that the integrated and cross-border implementation of the approach in assessing the effects on health is a necessary and positive measure. Fulfilling this due obligation requires the existence of efficient legal tools in related fields, and the spread of Covid-19 showed the lack of the legal tools in these fields. By thorough explaining of legal and international dimensions of the above cases, this paper aims to analyze these gaps. Finally, it will come up with suggestions for the total fulfillment of the mentioned obligations in the international law system.

Keywords: International Environmental Law, Covid19, Health Impact Assessments, Food Safety, Covid-19.

* Corresponding Author: saleh93.anisi@gmail.com

How to Cite: Anisi, M. S., Piri, M., Shirazian, Sh., "Legal Requirements for Preventing Food Insecurity in Light of Health Impact Assessment Approach: Covid 19 Outbreak Case Study", The Quarterly Journal of Public Law Research, 24(77), (2023), 203-235. Doi: 10.22054/QJPL.2022.62098.2641

الزامات حقوقی پیشگیری از ناامنی غذایی در پرتو رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت؛ مطالعه موردی شیوع کووید-۱۹

دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده حقوق، مجتمع دانشگاهی
رفسنجانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران

محمد صالح انیسی *

استادیار حقوق بین‌الملل دانشگاه تهران، تهران، ایران

مهدی پیری

استادیار، گروه حقوق محیط زیست، دانشکده منابع طبیعی و محیط زیست،
واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

شیرین شیرازیان

چکیده

قویترین فرضیه پیدایش بحران کووید-۱۹ حاکی از زونوتیک بودن آن است. استفاده غذایی از محصولات بازار فروش حیوانات وحشی شهر ووهان چین و تلفات جانی و اقتصادی جهانی و گسترده این بحران باعث شد تا به تبیین ارتباط میان حق بر غذای کافی، امنیت و ایمنی غذایی و رویکرد ارزیابی اثرات آن بر سلامت پردازیم. به نحو کلی ایجاد امنیت و ایمنی غذایی و تأمین غذای عاری از هرگونه ویروس و باکتری یکی از تعهدات تدریجی و فرامرزی منشعب از حق بر غذای کافیست و بنظر می‌رسد که در این راستا اجرای یکپارچه و فرامرزی رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت یک اقدام مقتضی ایجابی کارآمد در جهت ایفای تعهدات مرتبط با حق بر غذای کافی و حصول به امنیت و ایمنی غذایی بشمار رود. ایفای این تعهد مقتضی، مستلزم وجود ابزار حقوقی کارآمد در حوزه‌های مرتبط است و شیوع کووید-۱۹ مبین وجود خلأهای حقوقی در این حوزه‌ها است. این جستار با تبیین تفصیلی ابعاد حقوقی و بین‌المللی موارد فوق بر آن است تا به تحلیل این خلأها پردازد و در نهایت پیشنهاداتی در جهت ایفای تمام و کمال تعهدات مذکور در نظام حقوق بین‌الملل ارائه می‌شود.

واژگان کلیدی: حقوق بین‌الملل محیط زیست، ارزیابی اثرات سلامت، امنیت غذایی، کووید-۱۹.

مقدمه

ویروس کووید-۱۹ از اواخر سال ۲۰۱۹ در شهر ووهان کشور چین پدیدار شد و پس از آن در زمانی کوتاه به سایر نقاط جهان منتقل و باعث ایجاد خسارات جانی و اقتصادی زیادی برای کشورهای جهان گردید. در مورد منشا پیدایش این ویروس فرضیه‌های زیادی مطرح گردیده که مشهورترین آن شیوع از بازار فروش حیوانات وحشی شهر ووهان چین است. بر این اساس محققان معتقدند که ویروس از بدن میزبان اولیه (خفاش) به یک حیوان وحشی دیگر (پنگولین) بعنوان میزبان میانی منتقل گردیده و در نهایت پس از تغییرات ژنومی در بدن میزبان ثانویه به انسان از طریق بازار مذکور منتقل گردیده است.^۱ البته لازم بذکر است که در این مورد هنوز قطعیت و اجماع علمی کامل حاصل نگردیده است اما همین فرضیه هم باعث معطوف شدن توجه‌های بسیار زیاد به ویروس‌هایی که از طریق حیوان به انسان منتقل می‌گردند (زئونوتیک) شد و همچنین به بحث در مورد چالش‌های موجود در جلوگیری از تجارت گونه‌های حیوانی و امنیت غذایی در جهت پیشگیری از بروز چنین فجایی در آینده گردید. از آنجایی که امنیت غذایی بعنوان یک هرم، متشکل از عوامل مختلف از جمله سلامت و ایمنی غذایی بشمار می‌رود؛ بنظر می‌رسد که نقش بسزایی در بروز و شیوع و پیشگیری از بیماری‌های قابل انتقال از حیوانات به انسان و یا حتی همین کووید-۱۹ داشته باشد که انجام و عدم انجام آن می‌تواند تاثیر مثبت و یا خسارات بین‌المللی قابل توجهی را برای بشر در بر داشته باشد. در عین حال اجرای رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت بعنوان یک اقدام مراقبتی، اولاً موجب حصول امنیت غذایی می‌گردد و ثانیاً عامل مهم مقابله با شیوع فرامرزی ویروس‌های زئونوتیک است. از آنجایی که حقوق همواره بعنوان مهمترین ابزار اجرای رویکردهای توسعه محور و حصول به اهدافی چون امنیت غذایی به شمار می‌رود، لذا باید به تضمین اجرای رویکردهای نوینی چون ارزیابی اثرات بر سلامت پردازد. در این راستا فرضیه اصلی تحقیق بر پایه عدم توسعه یا وجود قوانین و مقررات بین‌المللی در اجرای یکپارچه و فرامرزی رویکردهای مقتضی و مراقبتی فوق‌الذکر بنا نهاده شده است.

از منظر علوم زیست محیطی شیوع یک ویروس نوعی آلودگی محیط زیست به شمار می‌رود و می‌تواند با ایجاد خسارات زیاد بر محیط زیست همراه باشد کما اینکه وجود خسارات بالا در موضوع شیوع کووید-۱۹ بر همگان واضح است و با اثرات فرامرزی و شیوع جهانی خود، کره زمین را با بحرانی جدی در بسیاری از زمینه‌ها روبه رو نمود. همچنین با

۱. احمد توکلی و همکاران، «کرونا ویروس جدید ۲۰۱۹ (Covid19): بیماری عفونی نوظهور در قرن ۲۱»،

توجه به بیان نقش بالای امنیت غذایی در کنترل شیوع ویروس‌ها از طریق عدم تغذیه از غذای ناسالم و نایمن؛ دریافتیم که امروزه امنیت غذایی و علی‌الخصوص سلامت یا ایمنی غذا مقوله‌هایی هستند که توجه و محافظت بیشتر را بصورت فرامرزی و بین‌المللی می‌طلبند و در این میان، حقوق محیط زیست است که می‌تواند با تکامل منابع خود علی‌الخصوص در جامعه بین‌الملل در مورد امنیت و حصول ایمنی غذایی به پیشگیری و محافظت از بشر در بروز چنین بحران‌هایی پردازد. از طرف دیگر پای حقوق بشر و حفاظت از آنها در میان است و لازم بذکر است که موضوع حصول امنیت غذایی با حفاظت از حقوقی چون حق برغذای کافی، حق بر سلامتی و حتی حق بر حیات بعنوان یک حق آمره بشری دارای ارتباطی مستقیم است که به تبیین آن پرداخته می‌شود. به نظر می‌رسد که امروزه بشر و میل بیش از حد وی به توسعه اقتصادی با عکس‌العمل منفی محیط زیست روبه‌رو شده است و خسارات جانی زیادی را برای او به بار آورده است. با بروز این بحران‌ها به برخی چالش‌ها در اجرای حقوق بین‌الملل محیط زیست و حفاظت از حقوق بشر پی برده که می‌توان با مرتفع‌سازی آنها به تنظیم روابط میان اجزای محیط زیست (انسان و کره خاکی) و همچنین حرکت در راستای توسعه پایدار در راستای حفاظت از حقوق بشر پرداخت. یکی از مهمترین چالش‌های مرتبط با ایجاد امنیت غذایی برای شهروندان، موضوع سلامت غذایی و تکالیف دولت‌ها در راستای تامین سلامت غذایی می‌باشد بویژه آنکه همه‌گیری کووید-۱۹ بر مبنای برخی نظریات در نتیجه عدم توجه به سلامت غذایی بوجود آمده است. بدین ترتیب در این پژوهش الزامات حقوقی مرتبط با تامین سلامت غذایی از طریق ارزیابی اثرات بر سلامت در حقوق بین‌الملل بررسی و در همین راستا ابتدا به تبیین موضوع پرداخته و سپس در راستای مرتفع‌سازی خلأهای حاصله، راهکارهای حقوقی ارائه می‌شود.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر که در نوع خود بسیار نوآورانه بشمار می‌رود و از طریق داده‌های کتابخانه‌ای و با روش‌های توصیفی، تحلیلی و کاربردی گردآوری شده است. این نوشتار از طریق قیاس و استناد به منابع حقوق بین‌الملل در زمینه‌های بشر و محیط زیست صورت می‌گیرد و در پی آن است تا با تبیین ارتباط میان امنیت غذایی و بطور خاص ایمنی غذایی با رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت، اجرای رویکرد مذکور را بعنوان یک اقدام عرفی مقتضی یا مراقبتی به جهت تضمین سلامت بشری به صورت فراسرزمینی بشمار آورد و در این راستا به ارائه راهکارهای حقوقی می‌پردازد.

۱. مفهوم امنیت و سلامت (ایمنی) غذایی

غذا یکی از نیازهای پنجگانه بشری در جهت بقا و ادامه حیات او بشمار می‌رود لذا از دیرباز، تأمین غذای کافی و سالم امری پراهمیت و بنیادین برای بشر بشمار می‌آمد. بر این اساس دولت‌ها همواره در صدد تأمین غذای کافی و با کیفیت برآمده‌اند چرا که این امر با توسعه آنها رابطه‌ای مستقیم دارد. در طول تاریخ، تأمین غذای کافی و با کیفیت بوسیله مفاهیم مختلفی مطرح شده است که مهمترین این مفاهیم مشتمل بر مفهوم امنیت غذایی و مفهوم ارتباط غذا با کرامت و ذات انسان در قالب حقوق طبیعی و بعدتر حقوق بشر که بعنوان حق بر غذا مطرح شده است، می‌باشند. بطور کلی امنیت غذایی و حق بر غذای کافی، هدفی مشترک را دنبال می‌نمایند که این هدف مبارزه با گرسنگی است. عامل ایجاد مفهوم امنیت غذایی، کاهش تولید غذا در دهه ۱۹۷۰ توسط کشورهای در حال توسعه بود که از آن بعنوان بحران غذا هم یاد می‌شود در آن زمان تعریف امنیت غذایی شامل عرضه متمرکز کالاهای اساسی غذایی به منظور بهبود مداوم مصرف غذا و خنثی‌سازی اثرات ناشی از نوسانات تولید و قیمت با دو جزء اصلی دسترسی به غذا در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی و استحقاق افراد جهت بدست آوردن غذا بود. در این دهه عدم تعادل میان افزایش جمعیت و تولید غذا مد نظر قرار گرفت و در نهایت در ۱۹۷۴ در کنفرانس غذای سازمان ملل بر بحث امنیت غذایی تأکید زیادی شد، لازم بذکر است که این مفهوم در طول زمان دستخوش تغییرات زیاد شده بطوری که در مورد آن حدود ۲۰۰ تعریف و ۴۵۰ شاخص اندازه‌گیری وجود دارد.^۱ متعاقب تشکیل کنفرانس فوق‌الذکر بانک جهانی امنیت غذایی را بعنوان یک مفهوم گسترده بر شمرد و عوامل بیولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی، کشاورزی و فیزیکی را در توصیف آن تاثیرگذار دانست و تعریف اخیر را از امنیت غذایی نسخ نمود.^۲ پس از آن برنامه توسعه سازمان ملل متحد در یک رویکرد جدید مفهوم امنیت غذایی را متشکل از امنیت اقتصادی (کاهش فقر)، امنیت غذایی (دسترسی به غذا)، امنیت بهداشتی، امنیت زیست‌محیطی، امنیت شخصی، امنیت اجتماعی و امنیت سیاسی تبیین نمود که طبق این تعریف‌هاگر امنیت غذایی در رأس یک هرم قرار داشته باشد این هرم متشکل از عوامل فوق می‌باشد که در نیل به اصل توسعه پایدار بسیار پر اهمیت بشمار می‌رود. از نظر این نهاد امنیت غذایی زمانی محقق می‌شود که نه تنها غذای

۱. چنگیز اسفندیاری و سیدباقر میرعباسی، «بررسی ابعاد حق بر غذا و امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی»، فصلنامه حقوق پزشکی، شماره ۳۵، (۱۳۹۴)، صص ۱۶۳-۱۶۴.

۲. همان، ص ۱۶۳.

کافی موجود باشد بلکه مردم به آسانی به غذایی کافی و همچنین سالم دسترسی داشته باشند.^۱ همچنین از نظر سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل متحد امنیت غذایی زمانی محقق می‌شود که هر شخصی در سطح فردی، خانوادگی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی به غذای کافی سالم و مغذی در تمام اوقات زندگی خود به منظور داشتن زندگی فعال مطابق با ترجیحات غذایی دسترسی داشته باشد.

بحث تولید غذای سالم و وجود سلامت یا ایمنی غذایی^۲ که با امنیت غذایی دارای رابطه‌ای عرضی است، در رویکرد فوق بسیار پر اهمیت بشمار می‌آید. به بیان دیگر امنیت غذایی در یک جامعه حاصل نمی‌شود مگر در زمانی که ایمنی غذایی همراه با دسترسی کافی افراد به غذا در آن جامعه وجود داشته باشد لذا در میابیم که ناامنی غذایی مشتمل بر دو نوع همراه با گرسنگی و بدون گرسنگی می‌باشد که وجود ایمنی غذایی در آن امری مهم بشمار می‌رود. ناامنی غذایی با توجه به عواملی از جمله جنسیت و نژاد، تاثیرات متفاوتی را بر روی افراد در کشورهای مختلف دارد و محققان این حوزه، ناامنی غذایی را عامل بروز بسیاری از بیماری‌های غیر واگیر از جمله دیابت نوع دوم در افراد می‌دانند. اما شیوع کووید-۱۹ پس از شیوع ویروس‌های زونوتیکی چون سارس و مرس در سال‌های قبله جهانیان نشان داد که ناامنی غذایی علاوه بر توان ایجاد بیماری‌های غیرواگیر، دارای توانایی ایجاد بیماری‌های ویروسی و واگیردار در افراد را دارد و همانطور که در موضوع شیوع کووید-۱۹ مشاهده می‌شود در صورتی که با بی‌مبالاتی یک دولت در مورد تهیه غذای فاقد ایمنی و سلامت روبه‌رو باشیم، این امر منجر به وجود امنیت غذایی پایین یا عدم وجود آن می‌شود و می‌تواند اثراتی غیرقابل جبران به مانند تلفات جانی گسترده مانند تلفات شیوع جهانی بیماری کووید-۱۹ داشته باشد. حق بر غذای کافی به دسترسی مستمر، پایدار و نامحدودی که بصورت مستقیم یا غیرمستقیم به غذایی که از نظر کیفیت و کمیت، مناسب و مطابق با شرایط فرهنگی هر جامعه به نحوی که متضمن بقای فردی و سلامتی جسمی و روانی اشخاص باشد، اشاره می‌دارد. این حق برای اولین بار در قالب ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر مطرح و پس از آن به صورت مختلف در اسناد حقوقی مختلف بین‌المللی تشریح داده شد.

با تصویب منشور بین‌المللی حقوق بشر و در راستای آن میثاقین، حق بر غذا در بند اول از ماده ۱۱ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (میثاق دوم) تبیین شد. ماده ۱۱ از سند فوق مشتمل بر دو بند است که در بند اول در مورد حق بر غذا و بند دوم از حق بر رهایی از

۱. همان، ص ۱۶۴.

گرسنگی سخن به میان آمده است. وجه تمایز این دو بند قید کیفیت است. حق بر غذا بر دسترسی بر غذای کافی و با کیفیت تأکید می‌کند در حالی که حق بر رهایی از گرسنگی مبین وجود حداقل غذای ضروری برای اشخاص است. حق بر غذا که در قالب تفسیر عمومی شماره ۱۲ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تبیین شده است، بر پایه وجود غذای کافی و با کیفیت بنا نهاده شده است، لذا در ارتباط نزدیک و مستقیمی با مفهوم امنیت غذایی قرار دارد. این ارتباط تا حدی نزدیک است که معمولاً حق بر غذا و امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی به صورت همزمان مطرح می‌شوند و اعلامیه اجلاس جهانی غذا از جمله مهمترین این اسناد به شمار می‌رود.^۱ به‌رغم ارتباط بسیار نزدیک حق بر غذا با امنیت غذایی، در مقام مقایسه تفاوت‌های مهمی دارند. مهمترین تفاوت موجود این است که امروزه دستیابی به امنیت غذایی یک هدف برای دولت‌ها به شمار می‌رود اما حق بر غذا و مندرجات موجود در ماده ۱۱ میثاق دوم بعنوان یک حق بنیادین بشری از الزامات دول عضو معاهده به شمار می‌روند. لذا اگرچه حق بر غذای کافی و امنیت غذایی اهداف مشترکی را دنبال می‌کنند اما در این میان تفاوت‌هایی وجود دارد که این تفاوت‌ها می‌توانند موثر در افزایش یا کاهش صلح و امنیت بین‌المللی واقع شوند.

با بروز و شیوع ویروس کووید-۱۹ در میابیم که امنیت پایین غذایی علی‌الخصوص در مبحث فقدان ایمنی غذایی علاوه بر اثرات داخلی در یک کشور می‌تواند باعث ایجاد فجایع جهانی باشد و اگر بدان توجه کافی و لازم نگردد، باید در آینده در انتظار فجایعی حتی بزرگتر از فاجعه شیوع ویروس کووید-۱۹ باشیم. با توجه به موارد مذکور به نظر می‌رسد که ارتباطی مستقیم میان محیط زیست، امنیت غذایی و حق بر غذای کافی وجود دارد. عدم تأمین و وجود غذای با کیفیت و ایمن، عاملی مهم در جهت تهدید سلامت جوامع به شمار می‌رود. از طرفی محیط زیست اصلی‌ترین منبع تأمین غذای بشری به‌شمار می‌رود و در عین حال وجود فرضیه شیوع کووید-۱۹ از حیوانات وحشی که استفاده غذایی در کشورهای آسیای شرقی علی‌الخصوص چین دارند، توجهات را بیشتر به سمت حقوق محیط زیست بعنوان مهمترین ابزار حفاظت از محیط زیست در ابعاد ملی و فراملی در جهت تبیین الزامات موجود در این رابطه معطوف می‌نماید. حقوق بین‌الملل محیط زیست مبین الزامات و تعهدات دولت‌های جهان در جهت حفاظت از محیط زیست داخلی و بین‌المللی از طریق رویکردهای مختلف است، از طرفی دارای ارتباط مستقیم با مفهوم امنیت و ایمنی غذایی و حق بر غذای کافی و

۱. فرهاد طلایی و علی رزمخواه، «تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر غذا با توجه به ماده یازدهم میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»، مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۳، شماره ۲، (۱۳۹۲)، ص ۱۲۳.

حتی مهمترین حق بشری، حق بر حیات می‌باشد چرا که حیات انسانی مهمترین دارایی ذاتی او (بما هو انسان) بشمار می‌رود. بر همین اساس به بررسی تکالیف بین‌المللی دولت‌ها در خصوص تامین ایمنی غذایی در مسیر حصول سلامت عمومی ملی و بین‌المللی، امنیت غذایی و توسعه پایدار از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست خواهیم پرداخت. این تکالیف بطور کلی در دو قالب قابل بررسی می‌باشند: تکالیف حقوق بشری دولت‌ها در خصوص کنترل، تامین و دسترسی به غذای سالم و تکالیف دولت‌ها در خصوص ارزیابی اثرات مرتبط با ایمنی غذا با منشا حقوق بشر و الزامات حقوقی و بین‌المللی اجرایی کردن رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت فرامرزی از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست در جهت حصول ایمنی و امنیت غذایی در ابعاد ملی و بین‌المللی با هدف رشد صلح و امنیت بین‌الملل و با بررسی در قضیه شیوع کووید-۱۹ صورت می‌گیرد. لازم بذکر است که با عنایت به بررسی‌هایی که پیشتر در حوزه حقوق بشری توسط محققان مختلف صورت گرفته است، در این نوشتار تمرکز بر منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست خواهد بود.

۲. ارزیابی اثرات سلامت (HIA) و الزامات حقوقی آن

۲-۱. مفهوم ارزیابی اثرات سلامت

مفهوم ارزیابی اثرات سلامت زمانی مطرح گردید که کارشناسان به این نتیجه رسیدند تمام جوانب مربوط به سلامت در ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (EIA) ارزیابی نمی‌گردد و لذا به رویکرد ارزیابی اثرات سلامت (HIA) روی آوردند و از آنجایی که بحث سلامت جامعه از نظر جسمی و روحی از عوامل مهم توسعه ملت‌هاست امروزه رویکرد مذکور علی‌الخصوص در کشورهای توسعه یافته از اهمیت زیادی برخوردار گردیده است.^۱ در جوامع جهان عوامل مهمی بر سلامت آنها تاثیرگذار هستند که بحث امنیت و ایمنی غذایی در سطوح فردی و اجتماعی و سازمانی (قوانین و مقررات مربوط به امنیت غذایی) از جمله عوامل مذکور و مربوط به موضوع نوشتار می‌باشند. ارزیابی اثرات سلامت برای اولین بار در کشور ایرلند توسعه یافت و پس از آن در سال ۱۹۹۷ در بیانیه جاکارتا^۲ و سپس در سال ۲۰۰۶ در منشور

۱. علیرضا مسافری و همکاران، «ارزیابی اثرات سلامت (HIA)، رویکردی نوین در ارزیابی اثرات طرح‌های توسعه‌ای در ایران»، شانزدهمین همایش ملی بهداشت محیط ایران، (۱۳۹۲)، صص ۱-۷.

2. World Health Organization, "Jakarta Declaration on Health Promotion in to the 21st Century", Copenhagen, WHO Regional Organization for Europe, (1997).

3. Bos R, "Health Impact Assessment and Health Promotion", Bull World Health Organ, Vol. 84, (2006), PP. 914-5.

۲۰۰۶ بانکوک^۱ به اهمیت و کارکرد مهم این ارزیابی اشاره گردید. بطور کلی ارزیابی اثرات سلامت عبارت است: ترکیبی از مراحل، روش‌ها و ابزارهایی برای قضاوت درباره پیامدهای مثبت و منفی بالقوه، پروژه‌ها و برنامه‌ها و سیاست‌هایی که ممکن است اثرات بالقوه روی سلامت جمعیت انسانی داشته باشند و باعث توزیع این اثرات درون جمعیت گردند. مهمترین هدف این رویکرد افزایش سطح سلامت عمومی در جامعه است و از نظر زمانی به سه دسته آینده‌نگر، هم‌زمان و گذشته‌نگر تقسیم می‌گردند و دارای هشت مدل اصلی است که عبارتند از: مدل مرسی سایید، مدل بریتیش کلمبیا، مدل شورای شهر سوئد، مدل دپارتمان سلامت و علوم انسانی تاسمانیا، مدل ارزیابی تأثیر سلامت بیلفلد، مدل شورای مرکزی کرک لیز، مدل وزارت بهداشت نیوزلند و مدل مربوط به بانک جهانی^۲. طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی، سلامتی تحت تأثیر دامنه‌ای از عوامل مانند سبک زندگی، دسترسی به خدمات سلامت، وضعیت اقتصادی و اجتماعی قرار دارد اما مدتی است که مشخص گردیده سطح سلامتی یک جامعه به عواملی خارج از بخش سلامت مانند سیاست‌های حوزه حمل و نقل، نوسازی و مسکن بستگی دارد.^۳ این رویکرد زمانی در نظر گرفته می‌شود که امکان وجود خطراتی برای سلامتی انسان احساس می‌شود یا اینکه فرصت‌هایی برای افزایش دسترسی به سطح سلامتی انسان وجود دارد و دارای شش مرحله اصلی است که مشتمل بر غربالگری، تعیین حد و حدود، شناسایی، ارزیابی، تصمیم‌گیری و ارائه پیشنهادات و ارزشیابی و پیشگیری هستند. در یک بیان ساده در اجرای مراحل این رویکرد ابتدا طرح‌های مربوط به حوزه سلامت تحت غربالگری برگزیده می‌شوند و پس از آن پس از تعیین حدود اطلاعات مورد بررسی، چارچوب‌های کاری مشخص می‌شود تا با این تفاسیر وارد مهمترین مرحله کار یعنی شناسایی شوند؛ گفتنی است این مرحله پیچیده است و به همه جوانب ارزیابی اثرات سلامت از جمله عدالت تسری می‌یابد و در این مرحله است که با روش‌های کمی و کیفی مختلف (ارزیابی خطر، شناسایی خطرهای بر سلامت، مدل‌سازی ریاضی، سناریوسازی و پیش‌بینی کردن) انجام می‌گیرد، کل طرح وارد مقوله ارزیابی می‌شود و سپس گزارش‌های لازم تهیه و به تصمیم‌گیرندگان داده شده تا مجدد مورد ارزشیابی و پیگیری قرار بگیرد.^۴ لازم به ذکر است که

۲. پریسا شجاعی و همکاران، «مرور مدل‌های ارزیابی اثرات بر سلامت»، نشریه رفاه اجتماعی، شماره ۴۷، (۱۳۹۱)، ص ۱۵.

۳. همان، صص ۷ و ۸.

۴. همان، ص ۱۴.

رویکرد مذکور در حال توسعه در سطح جهانی است تا سیاست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌ها به گونه‌ای اجرا شوند تا سلامت عمومی بصورتی آگاهانه در آنها مدنظر قرار گرفته شوند.^۱ بدون شک سلامت عمومی و ایمنی غذایی، دارای ارتباطی نزدیک و رابطه مستقیم و انکارناپذیر با یکدیگرند. لذا از آنجا که ایمنی غذایی با مفهوم امنیت غذایی رابطه مستقیم دارد، درمی‌یابیم که در یک رابطه منطقی ساده، امنیت غذایی با سلامت عمومی رابطه مستقیم دارد. در این میان نقش رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت بعنوان یک پیشران، به شدت موثر است. غذایی که از لحاظ ایمنی، عاری از هر نوع آلودگی میکروبی یا ویروسی باشد قطعاً موجب افزایش سلامت فردی و عمومی در جوامع می‌شود و در عین حال یکی از ارکان اصلی امنیت غذایی بشمار می‌رود. حتی در نگاهی کلان‌تر، این ایمنی موجب پیشگیری از بروز فجایع فرامرزی و ایجاد خسارات جهانی می‌گردد.^۲ ارزیابی، همواره در حیطه‌های مختلف موجب پیشگیری از خطرات بالقوه بوده که تأمین منابع غذایی از جمله مصادیق آن بشمار می‌روند. شیوع کووید-۱۹ بعنوان یک آلودگی زیست‌محیطی ویروسی فرامرزی، موجب ایجاد اهمیت چندبرابری موضوع ارزیابی و بصورت خاص ارزیابی اثرات بر سلامت در جوامع مختلف و حتی در قالب فرامرزی شده است و به جهان نشان داد که چالش‌ها و خلأهای مهمی در این عرصه وجود دارد. با درک این ارتباط و تبیین مفهوم ارزیابی اثرات بر سلامت، شایسته است بحث الزامات حقوقی دولت‌ها در این حیطه تبیین و تحلیل شود.

۲-۲. الزامات حقوق بشری دولت‌ها در ارزیابی اثرات سلامت غذا

اگر در پی یافتن ارتباط میان رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت بر غذا و الزامات حقوق بشری دولت‌ها هستیم باید به میثاق دوم رجوع نماییم. بیشتر توضیحاتی در مورد حق بر غذای کافی و آغاز طرح آن در حقوق بشر سخن به میان آمد. با استناد به ماده ۱۱ از میثاق دوم، حق بر غذای کافی مشتمل بر دو هنجار است. حق رهایی از گرسنگی که بعنوان یک تعهد فوری برای دولت‌ها در نظر گرفته شده است و حق بر غذای کافی که بعنوان تعهدی تدریجی برای اعضا در نظر گرفته شده است. برای تحلیل این دو هنجار، به تفسیر شماره ۱۲ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی رجوع می‌شود. واژه «کافی» در اینجا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که این واژه فقط موضوع کفایت کمی غذا را پوشش

۱. همان، صص ۷-۹.

۲. عباس سوری و همکاران، «ایمنی غذا و دارو در پرتو دکترین امنیت انسانی و اسناد بین‌المللی حقوق بشر»، مجله علمی پژوهشی حقوق پزشکی، دوره ۱۵، شماره ۵۶، (۱۴۰۰)، صص ۳۵۸-۳۶۴.

نمی‌دهد. با استناد به تفسیر ۱۲، واژه کافی در حق بر غذای کافی، دربرگیرنده مواردی چون تأثیر نوع غذا در سلامت انسان، تأثیر نوع غذا در توانمندسازی اشخاص و بطور کلی جوانب کمی و کیفی غذا است. در نتیجه می‌توان بیان نمود که حق بر غذای کافی در برگیرنده امنیت و ایمنی غذایی در قالب یک تعهد حقوق بشری بین‌المللی است که به بیان دیگر امنیت غذایی از نتایج این حق به شمار می‌رود. در همین راستا سازمان خوار و بار جهانی (FAO) در سال ۲۰۰۴ در مجموعه اصول راهبردی خود در مورد حق بر غذای کافی، اعلام می‌نماید که اصول مذکور را در چارچوب مفهوم امنیت غذایی تصویب نموده است. از طرف دیگر موضوع حق بر سلامتی در حقوق بشر و میثاق دوم مطرح است. در این رابطه مفهوم حق بر سلامتی با مفهوم حق بر زندگی سالم متفاوت است. از نظر منطقی حق بر زندگی سالم در طول حق بر سلامتی قرار دارد چرا که سلامتی در برگیرنده ابعاد جسمی، روانی و اجتماعی افراد است در حالی که زندگی سالم بعنوان عدم وجود بیماری جسمی در انسان تبیین می‌شود. سلامتی برای اولین بار از طریق اساسنامه سازمان بهداشت جهانی در سال ۱۹۴۶، وارد گفتمان حقوق بین‌الملل گردید و پس از آن در بند ۱ ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۱۲ میثاق دوم در قالب حق بر سلامتی مطرح گردید. بند ج از قسمت دوم ماده ۱۲، دولت‌های عضو را متعهد به پیشگیری، معالجه و کنترل بیماری‌های فراگیر نموده است که پس از آن در سال ۲۰۰۰، تفسیر ۱۴ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با عنوان «حق بر عالی‌ترین استاندارد قابل حصول سلامتی» تدوین شد.^۱ این حق مبتنی بر چهار مولفه اصلی است که مشتمل بر فراگیر و عام الشمول بودن، آزادی‌های فردی، استحقاق افراد در زندگی در محیط سالم و عدم تبعیض می‌باشند. از این چهارمولفه، عناصر متعددی متبادر می‌شوند. با استناد به مولفه‌های فوق، دولت‌ها در مسیر تکلیف حصول حق بر سلامتی، ملزم به مهیاسازی غذای کافی، محیط زیست سالم، آب آشامیدنی سالم و محیط کار ایمن، در جوامع خود می‌باشند. پس بطور کلی امنیت غذایی و ایمنی غذایی که ذیل امنیت از عناصر اصلی حصول آن است با حق بر غذای کافی و حق بر سلامتی در ارتباط مستقیم هستند. وجود غذای ایمن، پیش شرط تحقق سلامت اجتماعی است و انگهی این غذای سالم است که به رشد و توسعه معنوی انسان منجر می‌شود و در نهایت با ایجاد سلامت فردی به سلامت اجتماعی منتهی است که در بردارنده توسعه اجتماعی می‌باشد که هدف اصلی میثاق دوم به شمار می‌رود. به بیان دیگر امنیت و ایمنی غذایی شرط لازم اما ناکافی در اجرای این دوحق بشری به شمار می‌رود. بنابراین اعمال صحیح رویکرد

۱. سیدقاسم زمانی و کاظم غریب‌آبادی، «تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر»، مجله حقوق پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۴۰، (۱۳۹۶)، ص ۱۱۶.

ارزیابی اثرات بر سلامت می‌تواند به عنوان یک اقدام مقتضی، بنابر میزان توسعه یافتگی هر دولت متضمن حصول دولت‌ها به امنیت و ایمنی غذایی در جهت اجرای تعهدات حقوق بشری و در رأس آنها حق بر غذای کافی و حق بر سلامت باشد. البته لازم بذکر است تمام حقوق بشر بین‌المللی بهم پیوسته‌اند و غیر قابل تفکیک می‌باشند که به این وابستگی در اعلامیه کنفرانس جهانی حقوق بشر در سال ۱۹۹۳ اشاره شده است. لذا در مصداق، اجرای حق حیات بعنوان یک حق بشری آمره وابسته بر اجرای حقوقی چون حق بر غذای کافی و حق بر سلامتی می‌شود که در نتیجه آن، دولت‌ها مکلفند امنیت و ایمنی غذایی را از طرق مختلف مهیا سازند. بطور کلی میثاق دوم حقوق بشر غالباً متشکل از تعهدات ایجابی و تدریجی برای دولت‌هاست که هدف توسعه جوامع را در بردارد. اگرچه برخی تعهدات فوری (حق بر رهایی از گرسنگی) در این سند درج شده‌اند اما غالب تعهدات حاضر در میثاق دوم، تعهدات تدریجی بشمار می‌روند. تعهدات ایجابی آن دسته از تعهداتی هستند که حمایت مثبت دولت‌ها را به نحو حداکثری در حصول حقوق بشری می‌طلبد. با استناد به بند اول از ماده ۲ میثاق دوم، دولت‌های عضو متعهد شده‌اند تا از طریق همکاری‌های بین‌المللی و با بکارگیری تمام ظرفیت‌های خود در حصول تدریجی و اعمال کامل حقوق مندرج در میثاق دوم عمل نمایند. این تعهد از طریق کلیه اقدامات مقتضی از جمله قانونگذاری صورت می‌گیرد. در یک تفسیر؛ ماهیت تعهدات حق بر غذای کافی و حق بر سلامتی به سه مولفه تعهد به احترام، تعهد به حمایت و تعهد به ایفا توسط دولت‌ها تقسیم شده است. تعهد به احترام در اجرای این دو حق، دولت‌ها را در انجام دخالت منفی در دسترسی به غذای کافی و سلامتی منع می‌کند. از طرفی تعهد بر حمایت که اصل عدم تبعیض نیز از آن استنباط می‌گردد، اعضا را ملزم به حمایت از همه اشخاص در برخورداری از سلامتی و غذای کافی می‌نماید و در نهایت تعهد به ایفا دولت‌ها را بصورت فعالانه ملزم به اتخاذ تدابیر و اقدامات قانونی مقتضی در جهت تقویت و دسترسی هرچه بیشتر عموم به غذای کافی و سلامتی می‌کند.^۱ از جمله اقدامات مقتضی می‌توان به اعمال رویکردهای ارزیابی‌کننده (در رأس آنها ارزیابی اثرات بر سلامت) و ایجاد زیرساخت‌های قانونی در جهت اجرای تعهدات فوق اشاره کرد. لذا از دریچه حقوق بشری، دولت‌ها ملزم به انجام اقدامات مقتضی در جهت حفاظت از حقوق بشر می‌شوند.

فرامرزی بودن تعهدات مندرج در میثاق دوم، نکته مهم دیگری است که باید به آن اشاره شود. برعکس میثاق اول حقوق سیاسی و مدنی حقوق بشر، در میثاق دوم هیچ سختی از مباحثی چون سرزمین و صلاحیت دولت‌ها به میان نیامده است. در واقع اعضای میثاق در جهت

۱. علیرضا ابراهیم گل، «حق بر غذا: پیش شرط تحقق سایر حقوق»، مجله حقوقی، شماره ۳۹، (۱۳۸۷)، ۲۳۰-۲۴۰.

اجرای تعهدات تدریجی خود در فرض عدم کفایت منابع داخلی، ملزم به همکاری و مساعدت‌های بین‌المللی شده‌اند. در عین حال دامنه این تعهدات به صورت فرامرزی در نظر گرفته شده است و این یعنی یک دولت عضو متعهد به انجام مراقبت‌های مقتضی در جهت عدم نقض حقوق بشر در سرزمین‌های دیگر شده است. این یعنی تعهد به حق بر سلامتی، یک تعهد فرامرزی بوده و دولت‌ها با حداکثر توان ملزم به انجام اقدامات مقتضی در جهت عدم نقض آن در سرزمین‌های دیگر می‌گردند. نظریه مشورتی دیوان در قضیه دیوار حائل در اراضی فلسطین اشغالی در سال ۲۰۰۴ و همچنین قضیه فعالیت‌های نظامی در سرزمین کنگو بعنوان مستندات قانونی این امر به شمار می‌روند. دیوان در سال ۲۰۰۴ بیان می‌کند که میثاق دوم فاقد مقرره‌ای است که قلمرو اجرایی آن را مشخص سازد و در قضیه دوم مقرر می‌دارد که اسناد بین‌المللی حقوق بشر نسبت به اقداماتی که یک دولت در اجرای صلاحیت خود در خارج از سرزمین ملی انجام می‌دهد، قابل اجرا هستند. در نتیجه دولت‌ها مکلفند تا از ایجاد اختلال در اجرای حقوق مندرج در میثاق دوم در سرزمین‌های دیگر، مراقبت‌های مقتضی را بعمل آورند.^۱ بنابراین نتیجه می‌گیریم که عدم وجود ایمنی غذایی در جوامع می‌تواند ناشی از فقدان مراقبت‌های مقتضی ناقض حقوق بشر در ابعاد ملی و فرامرزی باشد. در همین راستا عدم اجرای ارزیابی اثرات بر سلامت غذا می‌تواند موجب بروز ویروس‌های متعددی باشد که منتهی به ایجاد بحران‌های جهانی بزرگی چون شیوع و پاندمی کووید-۱۹ می‌گردد. بر مبنای موارد مذکور اگر حصول به امنیت و ایمنی غذایی، یک تعهد تدریجی و فرامرزی قلمداد شود، مهیاسازی قوانین ملی و بین‌المللی اجرای ارزیابی اثرات سلامت در قالب ایفای این تعهدات به عنوان مهمترین اقدام مقتضی بشمار می‌رود، وانگهی محققان بر این باورند که دولت چین در قضیه شیوع کووید-۱۹ در حالی که در سالیان گذشته نیز تجربه بروز ویروس‌هایی چون سارس را داشت این اقدامات مقتضی را متناسب با میزان توسعه‌یافتگی خود ایفا ننموده است. فلذا در این میان توجه به خلأهای حقوقی امری است قابل توجه. اجرای ارزیابی اثرات بر سلامت، نه تنها که متضمن رعایت حقوق بشر در ابعاد ملی و فرامرزی بلکه متضمن حفاظت و تعالی صلح و امنیت بین‌المللی است کما اینکه در قطعنامه‌های ۲۵۳۲ و ۲۵۶۵ شورای امنیت سازمان ملل متحد، پاندمی کووید-۱۹ بعنوان عامل اختلال‌گر در صلح و امنیت بین‌المللی برشمرده شده است.

۱. احسان جاویدانی و صابر نیاورانی، «قلمرو حق سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، پژوهش حقوق عمومی،

۳-۲. تکالیف دولت‌ها در ارزیابی اثرات مرتبط با سلامت در اسناد

بین‌المللی زیست‌محیطی

در این قسمت از نوشتار برای تفهیم بهتر در مقایسه رویکردهای ارزیابی ابتدا به تبیین مفاهیم و سپس به مقایسه و بررسی همپوشانی‌های موجود پرداخته می‌شود. تاریخچه پیدایش قانونی این رویکردها به سال ۱۹۶۹، جایی که کشور ایالات متحده آمریکا در قانونی با عنوان قانون ملی سیاست‌های زیست‌محیطی (NEPA^۱) به آنها پرداخت، باز می‌گردد که پس از آن مورد توجه سایر کشورها و حتی سازمان‌های بین‌المللی از جمله سازمان ملل متحد و برنامه حفاظت از محیط زیست سازمان مذکور قرار گرفت.^۲ رویکرد ارزیابی اثرات زیست‌محیطی (EIA^۳) رویکردی است که در آن دولت و ارگان‌های ذیربط موظف به ارزیابی و کاهش اثرات زیست‌محیطی پروژه‌های بزرگ، پیش از اجرایی شدن آنها برطبق قوانین هستند این در حالی است که رویکرد ارزیابی راهبردی محیط زیست (SEA^۴) در سطحی کلان‌تر به بررسی اثرات زیست‌محیطی طرح‌ها، سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای پیش از تصویب و اجرای آنها پرداخته و در سطح کلان به حفاظت از محیط زیست می‌پردازد. ارزیابی اثرات سلامت (HIA^۵) که پیشتر در مورد مفهوم آن سخن به میان آمد از مناظر زیادی با دیگر ارزیابی‌های زیست‌محیطی بخصوصاً ارزیابی راهبردی محیط زیست دارای همپوشانی است به طوری که در اسناد حقوق بین‌المللی مصوب در مورد ارزیابی راهبردی محیط زیست که بیشتر به توضیح داده خواهد شد، بحث سلامت عمومی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردیده و به صراحت بدان اشاره شده است. در عین حال تفاوت مهم این ارزیابی با سایر ارزیابی‌ها بررسی اثرات مثبت و منفی طرح مورد نظر است. در حالی که سایر ارزیابی‌های زیست‌محیطی فقط به بررسی اثرات بالقوه منفی می‌پردازند. محققان علی‌الخصوص در سازمان بهداشت جهانی بر این باورند که ارزیابی اثرات سلامت بعنوان بخشی از ارزیابی‌های راهبردی محیط زیست در برگیرنده تمام برنامه‌ها و سیاست‌های دولتی در جهت افزایش سلامت جامعه است. لذا این ارزیابی بصورت صریح از زیرمجموعه‌های ارزیابی راهبردی محیط زیست به شمار می‌رود و از نظر حقوقی نیز اسناد حقوقی مربوط به ارزیابی راهبردی محیط زیست به ارزیابی اثرات سلامت قابل تسری

1. National Environmental Policy Act.

۲. اسما سالاری، «ارزیابی اثرات زیست‌محیطی فرامرزی در حقوق بین‌الملل»، مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۵۰، شماره ۴، (۱۳۹۹)، صص ۱۳۵۵-۱۳۳۱.

3. Environmental Impacts Assessment.

4. Strategic Environmental Assessment.

5. Health Impacts Assessment.

هستند.^۱ لازم بذکر است که بر اهمیت اجرای موارد و رویکردهای فوق در طول زمان از منظر علم حقوق و بطور خاص حقوق بین‌الملل محیط زیست در سطوح بین‌المللی و فرامرزی بسیار افزوده شده است و در این راستا اسناد حقوقی بین‌المللی متعددی با ماهیت‌های الزام‌آور و غیر الزام‌آور در حقوق بشر و بین‌الملل محیط زیست تدوین و تصویب شده است که به تفکیک به تشریح آنها خواهیم پرداخت. پیش از ورود به قسمت بعد، باید به ارتباط بین منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست و حقوق بشری و رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت اشاره کرد تا مطلب بهتر درک شود. پیشتر به وابستگی حقوق بشری به یکدیگر اشاره شده است. لازم بذکر است که برخورداری از محیط زیست سالم از عناصر بنیادین اجرای حق بر سلامتی به شمار می‌رود. از طرفی با عنایت بر ارتباط نزدیک میان حق بر غذای کافی، امنیت و ایمنی غذایی و حق بر سلامتی، نقش حفاظت از محیط زیست و ابزار و رویکردهای مراقبتی موجود در علوم زیست‌محیطی در حصول ایمنی غذایی به شدت پررنگ می‌شود. چرا که محیط زیست از منابع اصلی در این حوزه به شمار می‌رود. رویکردهای ارزیابی زیست‌محیطی که در بالا به آنها اشاره شد از طریق حقوق محیط زیست اجرایی می‌شوند. لذا علم حقوق بعنوان یکی از مهمترین ابزار اجرایی‌سازی این رویکردهای مراقبتی به شمار می‌رود و نوعی اقدام پیشگیرانه و مقتضی و مراقبتی برشمرده می‌شود. کما اینکه بحث پیشگیری و اتخاذ اقدامات مقتضی از جایگاه ویژه‌ای در حقوق بین‌الملل محیط زیست برخوردار است. در این مورد یک تحقیق انجام شده با عنوان مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از خسارات شیوع کووید-۱۹ از منظر رژیم مسئولیت ناشی از فعالیت‌های خطرناک^۲، به تبیین تناسب میان اقدامات مقتضی و شیوع کووید-۱۹ در فرض یک ویروس زونوتیک پرداخته است.^۳

۱-۳-۲. اسناد حقوقی الزام‌آور

در مورد اجرای ارزیابی‌های زیست‌محیطی، کنوانسیون ارزیابی فرامرزی اثرات زیست‌محیطی (اسپو) مهمترین معاهده حقوقی بین‌المللی بشمار می‌رود. کنوانسیون مذکور در سال ۱۹۹۷ در

1. Fehr Ret.al, "Health in Impact Assessments: Opportunities not to be Missed", Copenhagen, WHO Regional Office, (2014).

۲. سیامک کریمی، «تعهد دولت منشأ و سایر دولت‌ها به پیشگیری از خسارات فرامرزی کووید-۱۹»، پژوهش حقوق عمومی، شماره ۴۸، (۱۳۹۹)، صص ۸۳-۱۱۱.

3. United Nations Environment Programme, "An Assessment of Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Decision-making in Asia-Pacific - Technical Briefing Paper prepared for Expert Meeting on Human Rights and the Environment", Knowledge Repository UNEP, (2021).

فنلاند توسط ۲۹ کشور عضو کمیسیون اروپا به تصویب رسید و از معدود ابزار حقوقی الزام آور مرتبط با توسعه فرامرزی محیط زیست و رویکردهای ارزیابی زیست محیطی به شمار می‌رود. پس از تصویب کنوانسیون مذکور در سال ۲۰۰۳ و در راستای اجرای اصول ۴ و ۱۰ اعلامیه ریو و همچنین دستور کار ۲۱ (اصل توسعه پایدار) و با توجه به اهمیت حفاظت از محیط زیست در سطوح بالادستی و کلان، اعضای کنوانسیون اسپو به تدوین پروتکل مربوط به ارزیابی فرامرزی راهبردی محیط زیست پرداختند که سرانجام پروتکل مذکور در سال ۲۰۱۰ با عنوان پروتکل ارزیابی راهبردی محیط زیست بصورت فرامرزی (پروتکل کیف) لازم‌الاجرا گردید. پیشتر بیان شد که ارزیابی راهبردی محیط زیست رویکردی است که در سطوح کلان و بالایی به ارزیابی اثرات می‌پردازد و این در حالی است که ارزیابی اثرات زیست محیطی در سطح طرح و پروژه‌های بزرگ اجرایی می‌شود. لازم بذکر است بحث سلامت عمومی و افزایش آن به واسطه ایجاد زیرساخت‌های قانونی توسط دولت‌های عضو در پروتکل مذکور بسیار پر اهمیت تلقی گردیده است. از این روی سازمان بهداشت جهانی معتقد است با تصویب این پروتکل و تسری آن به اجرای رویکرد ارزیابی اثرات سلامت، خلأهای اجرایی و حقوقی مربوط به انجام ارزیابی سلامت تا حدودی مرتفع گردید و بر همین اساس بر همپوشانی بالای این ارزیابی با ارزیابی راهبردی محیط زیست تأکید زیادی شده است. در بخش اول از ماده ۱ پروتکل مذکور بصورت صریح بحث ملاحظات و ارزیابی‌های سلامت بیان شده و همچنین قلمرو اجرایی آن در بخش دوم ماده ۴ مشتمل بر بخش‌های کشاورزی، صنعتی، ماهیگیری، آمایش سرزمین، مدیریت پسماند، برنامه‌ریزی‌ها در سطوح شهری و ملی می‌باشد. اگرچه بصورت صریح به بحث امنیت غذایی و وجود سلامت و ایمنی غذا در این پروتکل اشاره نشده اما از آنجایی که غذا از نقش بسیار پررنگی در اموری چون کشاورزی، ماهیگیری، آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی‌های شهری برخوردار می‌باشد. از روح مواد معاهدات مذکور می‌توان بحث اعمال ارزیابی‌ها و همچنین تأمین ایمنی غذایی در راستای وجود امنیت غذایی بوسیله اجرای ارزیابی اثرات سلامت در این زمینه را متبادر نمود. البته مباحث مربوط به ارزیابی سلامت در دیگر اسناد حقوقی اروپایی مطرح گردیده اما تاکنون سندی بین‌المللی و الزام آور بطور خاص به اجرای فرامرزی این رویکرد شمایل حقوقی نبخشیده است. لازم بذکر است که در مورد کنوانسیون و پروتکل مذکور تمام کشورهای عضو سازمان ملل متحد دارای حق

۱. شیرین شیرازیان و محمد صالح انیسی، «چالش‌های حقوقی کنوانسیون تهران با تأکید بر ارزیابی راهبردی محیط زیست»، اولین همایش ملی فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی دریای خزر (با تکیه بر رژیم حقوقی، سیاسی و امنیتی، شیلات و محیط زیست، اقتصادی)، (۱۳۹۸).

الحاق به آن می‌باشند. با این حال تاکنون بسیاری از کشورهای جهان از جمله چین و ایالات متحده آمریکا به آن ملحق نشده‌اند و از منظر این معاهدات زیر بار مسئولیت بین‌المللی آن در جهت وحدت زیست‌محیطی و توسعه پایدار جهانی نرفته‌اند. از طرفی دیگر اگر بخواهیم از منظر حقوق بین‌الملل حفاظت از حیوانات هم بحث ارزیابی سلامت را بررسی نماییم با رجوع به کنوانسیون سائیس که در مورد تجارت بین‌المللی گونه‌های جانوران و گیاهان وحشی است، می‌توان در برخی مواد آن بعنوان سندی بین‌المللی و الزام‌آور، متوجه اشاره به بحث ارزیابی اثرات سلامت شد. از آنجایی که سلامتی انسان ارتباط نزدیکی به سلامتی حیوانات دارد و بخش اعظمی از غذای انسان از گوشت حیوانات تشکیل شده، در صورت عدم وجود سلامت در حیوانات ناامنی غذایی بوجود خواهد آمد و نهایتاً موجب بروز بیماری‌های غیر قابل انتظار می‌گردد. حال در برخی کشورها بیشتر در آسیای شرقی شاهد تغذیه از گوشت حیوانات وحشی هستیم که در مورد شیوع کووید-۱۹ مهمترین فرضیه عدم سلامت و ایمنی گوشت حیوانات وحشی و انتقال آن به انسان را شاهدیم که به این نوع ویروس‌ها، ویروس زونوتیک اطلاق می‌شود که این بحث بطور کامل با وجود ارزیابی اثرات سلامت و مفاد و مدل‌های موجود آن قابل بررسی است. در عین حال می‌توان بحث اتخاذ تدابیر بهداشتی و غیرظالمانه در مورد حیوانات وحشی را در بخش‌هایی از مواد ۴ و ۵ کنوانسیون سائیس^۱ ملاحظه نماییم که دارای مفاهیمی همسو با اجرای رویکرد فوق هستند.^۲ در این مورد حتی با وجود این معاهدات الزام‌آور، ضمانت اجرای کارآمدی وجود ندارند و محققان بر باور وجود خلأهای قانونی در کنوانسیون سائیس که تاکنون مورد مسامحه جهانی قرار گرفته است، هستند. لذا می‌توان متوجه شد که در کنوانسیون مذکور هم به ارزیابی اثرات سلامت بصورت ضمنی اشاره شده که البته فاقد ضمانت اجرای مناسب است و تحقق و استناد به مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در آنها با توجه به موارد فوق با استناد به پیش‌نویس طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌های مصوب سال ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل مرتبط با اعمال ممنوعه بین‌المللی^۳ دشوار به نظر می‌رسد.

1. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Available at <https://cites.org/sites/default/files/eng/disc/CITES-Convention-EN.pdf>.

۲. علی مشهدی، ایران و حقوق بین‌الملل محیط زیست (کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی محیط زیست ایران)، جلد دوم (تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۸) ص ۴۸۹.

3. International Responsibility.

۲-۳-۲. اسناد حقوقی غیرالزام آور

در حقوق بین‌الملل محیط زیست چهار معاهده حقوقی با ماهیت غیرالزام آور وجود دارند که از عوامل مهم ظهور و توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست در طول زمان به شمار می‌روند و بطور کلی هدف توسعه پایدار بشری را دنبال می‌کنند. گفتنی است توسعه پایدار مفهومی بود که به واسطه خسارات زیست‌محیطی و اجتماعی ناشی از توسعه اقتصادی یکجانبه پس از انقلاب صنعتی پدید آمد که امروز در سال ۲۰۲۱ بعنوان یک اصل در حقوق بین‌الملل محیط زیست شناخته می‌شود. در همین راستا توسعه پایدار^۱ توسعه‌ای است که علی‌رغم برطرف‌سازی نیازهای نسل حاضر، به حقوق و توانایی‌های نسل‌های آینده خدشه‌ای وارد ننماید. بر همین مبنا باید گفت که امنیت غذایی از اجزای مهم در حرکت به سمت اصل مذکور بشمار رفته بطوری که تجلی این مفهوم در گذر زمان در اسناد فوق‌الذکر به وضوح مشاهده می‌گردد. با عنایت به موارد مذکور، اسناد فوق‌الذکر مشتمل بر اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲، بیانیه ریو ۱۹۹۲، اعلامیه ژوهانسبورگ ۲۰۰۲، سند ریو ۲۰+ می‌باشند که با ماهیتی غیرالزام آور مرتبط به موضوع نوشتار هستند و به تفکیک تشریح می‌شوند.^۲

الف - اعلامیه استکهلم ۱۹۷۲: می‌توان گفت که کنفرانس استکهلم اولین تجمع بین‌المللی در جهان بشمار می‌رود که هدف آن ایجاد توسعه پایدار در جهان بود. در همین راستا در پایان کنفرانس دولت‌ها اقدام به انتشار اعلامیه مشترک نمودند. گفتنی است که اعلامیه فوق‌الذکر با رویکردی ارشادی و ماهیتی نرم از اسناد غیرالزام آور اما بسیار مهم در تاریخ حقوق بین‌الملل محیط زیست به شمار می‌رود که در تمامی بخش‌ها بصورتی ضمنی تعارض میان توسعه اقتصادی و حفظ محیط زیست را پوشش داده است. به نحوی که در اصل یازدهم بیان می‌دارد سیاست‌های زیست‌محیطی دولت‌ها نه تنها بایستی پتانسیل توسعه‌ای حال و آتی کشورهای در حال توسعه را افزایش دهد بلکه بایستی در بهره‌مندی همه افراد از شرایط مطلوب زندگی مانع ایجاد نکند و اینکه بایستی گام‌هایی توسط کشورها و سازمان‌های بین‌المللی به منظور نیل به یک توافق در خصوص برگزاری نشست‌ها در خصوص آثار اقتصادی ملی و بین‌المللی ناشی از اجرای موازین اقتصادی برداشته شود. گفتنی است که در این اعلامیه مفاهیم موجود از جمله

1. Rachel Emass, "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles", Global Sustainable Development Report, (2015), Doi: 10.13140/RG.2.2.34980.22404, available at: <https://sustainabledevelopment.un.org>.

۲. سید عباس پورهاشمی و بهاره ارغند، حقوق بین‌الملل محیط زیست (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۲).

موضوع امنیت غذایی، بیشتر بصورت ضمنی مورد خطاب قرار گرفته و بیشتر زمینه برای نشست‌های بعدی فراهم شد.^۱

ب- بیانیه ریو ۱۹۹۲: باید کنفرانس و بیانیه ریو ۱۹۹۲ را نقطه عطف بسیار مهم در نگاه بین‌المللی به مفهوم توسعه پایدار بشمار آورد. اگرچه بیانیه ریو نیز از منظر حقوقی الزام‌آور بشمار نرفته و ماهیت آن نیز واجد وظایف بین‌المللی برای دولت‌ها نبوده اما همواره از اهمیتی بسیار در حقوق محیط زیست برخوردار بوده است. در اصل چهارم از این سند بیان شده که توسعه و حمایت از محیط زیست باید ادغام شوند و در همین راستا بر طبق اصل بیست و هفتم دولت‌ها متعهد به پیشبرد حقوق بین‌الملل محیط زیست بر مبنای توسعه پایدار شده‌اند.^۲ گفتنی است که در این سند هم، ایجاد امنیت غذایی و بالطبع ایمنی غذایی بصورتی مستقیم مورد اشاره واقع نشده است اما از روح مفاهیم و مطالب موجود می‌توان اهمیت ایجاد امنیت و ایمنی غذایی را بصورتی روشن متبادر نمود. بطور مثال مباحثی چون حق بر توسعه، تعهد به ایجاد سلامت و یکپارچگی نظام طبیعی کره زمین و توسعه پایدار با محوریت انسان در این سند مورد اشاره واقع شده که می‌توان با کمی کنکاش در آنها به لزوم ایجاد امنیت غذایی رسید.

پ- اعلامیه ژوهانسبورگ ۲۰۰۲: هدف از برگزاری اجلاس ژوهانسبورگ بازنگری در اصول ریو ۱۹۹۲ بود که منجر به صدور اعلامیه شد و البته به دلایل مختلف از جمله عدم ارائه راهکارهای حقوقی در جهت حفاظت از محیط زیست جهانی موفقیت‌آمیز نبود. طی برگزاری اجلاس مذکور، مباحثی چون کاهش فقر و افزایش بهداشت در کشورهای جنوب و وظایف مهم کشورهای شمال در قبال کشورهای جنوب مد نظر قرار گرفته شد.^۳ در این موارد هم نیز می‌توان متوجه اشاره ضمنی به مقوله امنیت غذایی و لزوم ایجاد آن در جامعه بین‌الملل شد.

ت- سند ریو+۲۰: این سند نیز مبین تغییرات نظام حقوق بین‌الملل در مقابل توسعه بشری است. در این مورد سند مذکور با ماهیتی نرم سه موضوع اصلی به همراه بیست و شش مورد فرعی را در بر می‌گیرد که از جمله این موضوعات بحث ایجاد امنیت غذایی و کشاورزی پایدار هستند. با توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست بالاخره صراحتاً به مقوله امنیت غذایی و

۱. فرهاد دبیری و همکاران، «نگاهی به برخی از رویکردهای حقوق بین‌المللی در حمایت از محیط زیست»، انسان و محیط زیست، شماره ۴۸، (۱۳۹۵)، صص ۱۴۸-۱۳۱.

۲. همان.

۳. همان، صص ۱۴۸-۱۳۱.

لزوم نگاه حقوقی و بین‌المللی به آن اشاره شده است. همچنین در این راستا در سند مذکور به مفاهیمی چون اقتصاد سبز اشاره شده که با امنیت و ایمنی غذایی دارای همپوشانی بوده است.^۱ اسناد فوق به نوعی مهمترین معاهدات حقوقی نرم و غیر الزام‌آور در حقوق بین‌الملل محیط زیست بشمار می‌روند. مشاهده شد که در این اسناد از دیرباز تاکنون توسعه پایدار و بخشش شمایل حقوقی به آن از مسائل مهم و دغدغه‌های مهم در جامعه بین‌الملل بشمار می‌رفته است. در این میان اهمیت وجود امنیت غذایی در نیل به توسعه پایدار بر کسی پوشیده نیست لذا مشاهده شد که در اسناد فوق به صورت‌های صریح و ضمنی امنیت غذایی و ضرورت ایجاد آن در راستای حقوق بین‌الملل محیط زیست مورد توجه قرار گرفته است.

۳. لزوم اجرای ارزیابی اثرات سلامت در پرتو اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست

در حقوق بین‌الملل محیط زیست همواره پیشگیری و بازدارندگی در برابر بروز خسارات زیست‌محیطی فرامرزی از نقش پررنگی برخوردار هستند.^۲ به بیان دیگر باید عنوان کرد که حقوق محیط زیست بعنوان مهمترین ابزار در اجرای رویکردهای ارزیابی زیست‌محیطی در ابعاد مختلف بشمار می‌رود. در این راستا باید بیان کرد مادامی که یک رویکرد ارزیابی در محیط زیست مبنای قانونی نداشته باشد از لحاظ اجرایی با بزرگترین موانع رو به رو می‌شود. در اینجا می‌توان لزوم اجرای رویکرد ارزیابی اثرات بر سلامت را از دریچه اصول کلی عرفی حقوق بین‌الملل محیط زیست و ایجاد زیرساخت‌های قانونی همراستا با آنها را نوعی اقدام مقتضی در جهت مراقبت از حقوق بشری فرامرزی از جمله حق بر حیات، حق بر غذای کافی و حق بر سلامتی برشمرد که در این راستا این اصول از منابع پراهمیت بشمار می‌روند.^۳ همانطور که بیان شد ارزیابی اثرات سلامت از مهمترین رویکردها در ارزیابی‌های زیست‌محیطی و موثر بر افزایش سطح امنیت و ایمنی غذایی در جهان بشمار می‌رود که به بررسی اثرات مثبت و منفی برنامه‌ها و سیاست‌ها بر سطح سلامت عمومی جوامع پیش از اجرا می‌پردازد. با این تفاسیر مشاهده شد که برخی از دولت‌ها با پذیرش و الحاق به کنوانسیون اسپو و پروتکل کیف مربوط

1. U.N. "Rio+20 Conference on Sustainable Development", The Future We Want, U.N. Doc. A/CONF.216, (2012), L.1 .

۲. سید عباس پورهایمی و مریم سادات موسوی، «مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در حقوق محیط زیست»، تحقیقات حقوقی خصوصی و کیفی، دوره ۷، شماره ۱۵، (۱۳۹۰)، صص ۹۲-۷۵.

3. Behzad Damari et al., "Implementing Health Impact Assessment at National Level: An Experience in Iran", Iranian Journal of Public Health, Vol. 47, Number 2, (2018), 251-255.

به ارزیابی فرامرزی راهبردی محیط زیست متعهد به اجرای فرامرزی این رویکردها و تدوین زیرساخت‌های قانونی هم راستا با آنها در ابعاد سرزمینی شده‌اند. لازم بذکر است در صورت نقض این تعهدات بعنوان قواعد حقوقی اولیه، آنها با ضمانت‌های اجرایی نقض بعنوان قواعد بین‌المللی ثانویه که اصل مسئولیت بین‌المللی در نقض قواعد بین‌المللی از مهمترین آنهاست، روبه‌رو می‌گردند.^۱ حال در این میان تکلیف دولت‌هایی که به معاهدات مذکور نیوسته‌اند چیست؟ آیا آزادانه می‌توانند اقدام به هر عملی بدون ارزیابی نمایند؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت که با استناد به ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری علاوه بر معاهدات، عرف و اصول کلی نیز از منابع اصلی حقوق بین‌الملل بشمار می‌روند که حقوق بین‌الملل محیط زیست نیز از این قاعده مستثنی نیست و در همین راستا در مورد تکلیف دولت‌هایی که به معاهدات فوق ملحق نشده‌اند باید با توجه به نقش مهم این ارزیابی‌ها در حفاظت از محیط زیست به سایر منابع اصلی حقوق بین‌الملل محیط زیست استناد نمود؛ جایی که اصولی همچون توسعه پایدار، لاضرر، پیشگیری و احتیاطی با عنایت به کمبود منابع در این گرایش از اهمیت زیادی برخوردار بوده و بسیاری از آرای قضایی بین‌المللی در اختلافات زیست‌محیطی دولت‌ها بر مبنای آنها نیز صادر شده‌اند.

الف- اصل عرفی لاضرر:^۲ یا استفاده غیرزیان بار از سرزمین که پس از بروز اختلافات میان ایالات متحده آمریکا و کانادا موسوم به قضیه *تریل اسملتر* مورد توجه جامعه بین‌الملل قرارگرفت، مبین آن است که هیچ دولتی در سرزمین تحت حاکمیت خود حق استفاده از سرزمین خود را به نحوی که موجب بروز خسارات فرامرزی برای سایرین شود، نخواهد داشت و یا اصل پیشگیری که در قضایایی همچون *دریاچه لانوکس*، *گابچی‌کوناگیماروس* و *کارخانه خمیر کاغذ بدان‌ها* توسط دیوان اشاره شده مبین تکلیف دولت‌ها در اتخاذ تدابیر قانونی پیشگیرانه برای جلوگیری از بروز خسارات زیست‌محیطی فرامرزی نیز می‌باشد و بر مبنای رویکردهای ارزیابی زیست‌محیطی و پایش مستمر فعالیت‌ها بنا نهاده شده که از اصول عرفی مهم در حقوق بین‌الملل محیط زیست نیز بشمار می‌رود.^۳ وجود اصل فوق در حقوق

۱. علیرضا ابراهیم گل، *مسئولیت بین‌المللی دولت متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل*، چاپ یازدهم (تهران: شهردانش، ۱۳۹۸)، صص ۴۵-۳۰.

2. No harm Principle.

۳. سیدفضل‌الله موسوی و همکاران، «اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین‌المللی»، پژوهش حقوق عمومی، سال هفدهم، شماره ۴۸، (۱۳۹۴)، صص ۲۵-۱۰.

۴. علیرضا ابراهیم گل، همان، صص ۴۰-۲۲.

بین الملل محیط زیست با عنایت به ارتباط امنیت و ایمنی غذایی با محیط زیست و حقوق بین الملل محیط زیست مبین این موضوع است که تمام دولت‌ها در راستای اجرای اصل فوق مکلف به اتخاذ تدابیری هستند که امنیت و ایمنی غذایی را در چارچوب سرزمینی خود با مبنایی حقوقی ایجاد نمایند. لذا اصل مذکور به نوعی بر لزوم انجام رویکرد ارزیابی اثرات سلامت موجب ایجاد الزام دولت‌ها در راستای عدم ورود خسارات فرامرزی تأکید دارد. از طرفی پابندی به اصل مذکور نوعی اقدام مقتضی و عمل مراقبتی در حوزه حفاظت از حقوق بشر فرامرزی مندرج در میثاق دوم، بعنوان تعهد دولت‌های عضو به شمار می‌رود که از طریق ایفای تعهد، عملی می‌گردد. به بیان دیگر، تبعیت از اصل فوق نوعی ایفای تعهد حقوق بشری هم بشمار می‌رود چرا که هر دو یک هدف را دنبال می‌کنند.^۱

ب- اصل عرفی پیشگیری: این اصل نخستین بار بعنوان نتیجه‌ای تلویحی در قضیه *تریل /اسملتر* بررسی شد. در این قضیه به کانادا توصیه شد در آینده هم باید از ورود خسارات ناشی از انتشار دود به آمریکا پرهیز نماید. این اصل مبین آن است که دولت‌ها بر حسب عمل منصفانه موظفند مقررات خود را به نحوی تدوین نمایند که موجب اضرار زیست محیطی نگردد و گفتمانی است که تحقق اصل لاضرر نیز مستلزم وجود قوانین پیشگیرانه و اجرای اصل فوق الذکر است.^۲ این اصل در قضیه سد بعنوان اصلی اجباری توسط دیوان قلمداد شده است.^۳ مورد دیگر، قضیه کارخانه خمیر کاغذ است که دیوان بین الملل دادگستری بر عرفی بودن اصل پیشگیری تأکید زیادی داشته است و بر تعهد دولت‌ها در تصویب و اجرای قوانین ملی پیشگیرانه اصرار ورزیده است.^۴ گفتمانی است امروز در جامعه بین الملل اصل پیشگیری از اصول مهم در حقوق بین الملل محیط زیست به شمار رفته و مورد اهمیتی بسیار است. در همین راستا دولت‌ها در ایجاد امنیت غذایی باید به نحوی عمل کنند که بوسیله وجود مقررات مناسب و کارآمد و با بکارگیری رویکردهای مناسب ارزیابی ایمنی غذایی در چارچوب قانون از بروز خسارات فرامرزی و نقض حقوق بشر فرامرزی پیشگیری کنند و مکلف به این امر هستند در

1. Ana Ayala & Benjamin Mason Meier, "A Human Rights Approach to the Health Implications of Food and Nutrition Insecurity", *Public Health Rev*, Vol. 38, No. 10, (2017), at 8-13, <https://doi.org/10.1186/s40985-017-0056-5>.

2. Prevention Principle.

۳. موسوی و همکاران، همان، ص ۱۵.

4. I.C.J., "Judgment of Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary- Slovakia)", (1997).

5. I.C.J., "Judgment of Case Concerning Pulp Mills in the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)", (2010), available at: www.icj-cij.org.

این مورد گفتنی است تمام دول کره زمین موظف به ایجاد مبانی قانونی در جهت اجرای صحیح ارزیابی اثرات سلامت هستند.

پ- اصل عرفی توسعه پایدار: پیشتر به مفهوم توسعه پایدار در نوشتار اشاره شد. در این مورد باید گفت که امروز توسعه پایدار در حقوق بین‌الملل محیط زیست بعنوان یک اصل عرفی قابل توجه بشمار می‌رود. این اصل نخستین بار در رای قضیه موسوم به گابچیکو ناگیماروس در دعوی میان دولت‌های اسلواکی و مجارستان مورد توجه قرار گرفت که در نتیجه آن، دیوان اشعار می‌دارد توسعه پایدار مفهومی مصالحه‌آمیز میان توسعه اقتصادی و حفاظت از محیط زیست بشمار می‌رود.^۲ در همین مورد نیز اصل فوق‌الذکر در رای قضیه موسوم به کارخانه خمیر کاغذ نیز مورد اشاره قرار گرفت. بر مبنای همین اصل یک دولت موظف است که همگام با توسعه اقتصادی، محیط زیست و حفاظت از آن را مد نظر قرار داشته باشد. در اعلامیه نشست +۲۰ امنیت غذایی نیز بعنوان یکی از زیر شاخص‌ها یا شاخص‌های فرعی توسعه پایدار به شمار می‌رود. لذا دولت‌ها بر مبنای این اصل عرفی موظف و مکلف به ایجاد امنیت و ایمنی غذایی بوده و در این راستا به روش‌های مختلف از جمله اعمال ارزیابی‌های زیست‌محیطی مربوط به سلامت و ایمنی غذایی اقدام نمایند.^۳ بطور کلی حقوق مندرج در میثاق دوم هدف توسعه جوامع بشری را دنبال می‌نمایند و امروز توسعه پایدار بعنوان اصلی‌ترین هدف جامعه بین‌الملل با حقوق بشر نسل دوم همسو بشمار می‌رود. یک دولت در تعهد تدریجی به اجرای حقوق بشر ملزم به لحاظ نمودن اصل توسعه پایدار می‌گردد. حق بر غذای کافی زمانی اجرایی می‌گردد که بصورت تدریجی منتهی به امنیت و ایمنی غذایی باشد، لذا بطور واضح یک همپوشانی عظیم در این میان مشاهده می‌گردد.

ت- اصل احتیاطی: نخستین نمود اصل احتیاطی به حقوق آلمان توسط دولت سوسیال دموکرات این کشور در دهه ۱۹۷۰ باز می‌گردد. در این مورد اصل احتیاطی برای اولین بار در اعلامیه کنفرانس سازمان ملل متحد موسوم به اعلامیه ۱۹۹۲ ریو در اصل پانزدهم مورد اشاره قرار گرفت.^۴ بر طبق اصل پانزدهم اعلامیه ریو «برای حفاظت از محیط زیست، دولت‌ها باید متناسب با امکانات خود رویکرد احتیاطی را بطور وسیعی اعمال کنند. در صورت خطر ورود

1. Sustainable Development Principle.

۲. همان، ص ۱۵.

۳. همان، ص ۱۳۵.

۴. عباسعلی کدخدایی و اسما سالاری، «احتیاط در حقوق بین‌الملل: اصل عرفی یا اصل کلی حقوق؟»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال بیستم، شماره ۵۹، (۱۳۹۶)، ص ۳۹-۳۷.

صدمات شدید یا برگشت‌ناپذیر، نبود دلایل قطعی علمی نباید بهانه‌ای برای تأخیر در اتخاذ تدابیر موثر جهت جلوگیری از ورود صدمه به محیط زیست شود». در مورد عرفی بودن اصل احتیاطی در جامعه بین‌الملل اختلافاتی وجود دارد. مخالفان با استدلال‌هایی چون وجود صورت‌های مختلف از تعریف اصل احتیاطی و عدم اعطای دیوان بین‌المللی دادگستری به آن بعنوان یک اصل عرفی تأکید دارند، در حالی که تعریف حقوق عرفی بین‌الملل دارای دو رکن گستردگی و متحد‌الشکل بودن در جامعه بین‌الملل است و رکن سومی با عنوان اعطای دیوان در آن دیده نمی‌شود. این در حالی است که اصل احتیاطی در رای قضایی چون گابچیکو ناگیماروس و قضیه آزمایش هسته‌ای فرانسه و کارخانه خمیر کاغذ اشاره شده است.^۱ در مقابل، موافقان امر وجود صورت‌های مختلف را مانعی در جهت اثرات حقوقی متحد‌الشکل اصل احتیاط نمی‌دانند و به پذیرش اصل مذکور توسط بسیاری از دولت‌ها در اسناد حقوقی داخلی و بین‌المللی اشاره می‌کنند. حتی در این مورد موافقین، اصل احتیاطی را که توسط ۶۶ کشور شناسایی شده، با قاعده حقوقی عرفی دوازده مایل دریای سرزمینی که توسط بیش از صد کشور شناسایی شده مقایسه می‌کنند و در این راستا نیز به بیانیه برگن هم اشاره می‌نمایند.^۲ به هر روی اصل احتیاطی امروز در حقوق بین‌الملل محیط زیست از منابع مهم بشمار می‌رود و می‌توان آنرا در زمره اصول عرفی قرارداد. بر طبق اصل عرفی احتیاطی، دولت‌ها ملزمند تا متناسب با امکانات و ظرفیت‌های موجود در کشور خود وجود امنیت غذایی و ایمنی غذایی را تا حد ممکن با اعمال روش‌هایی چون ارزیابی اثرات بر سلامت تضمین کنند و در این مسیر تعهد آنها تعهد به وسیله محسوب می‌گردد. اصل احتیاطی بطور واضح بر انجام اقدامات مقتضی متناسب با ظرفیت دولت‌ها تأکید دارد که حفاظت و اجرای حقوق بشری چون حق بر غذای کافی و حق بر سلامتی را می‌توان در بطن مفهوم آن یافت.

۴. ارزیابی اثرات سلامت بعنوان ابزار متناسب برای پیشگیری از همه‌گیری

مهمترین فرضیه در مورد شیوع ویروس کووید-۱۹ پیدایش آن از بازار فروش حیوانات وحشی در شهر ووهان چین بود که این بازار اقدام به فروش حیوانات وحشی برای مصارف غذایی می‌نماید. در عین حال با بررسی‌های صورت گرفته در نوشتار به مفاهیمی همچون اثرات ناامنی غذایی بدون گرسنگی و ارزیابی اثرات سلامت نیز اشاره شد و دریافتیم که این نوع از ناامنی

۱. همان، ص ۴۰.

۲. سید فضل الله موسوی و علیرضا آرش‌پور، «جایگاه اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۵، شماره ۲، (۱۳۹۴)، ص ۱۷۳.

غذایی با اثرگیری از محیط زیست، توان بالقوه ورود خسارات بسیار مخربی را بصورت فرامرزی برای بشر دارد. در این مورد باید گفت که برخی ویروس‌ها بعنوان ویروس‌های زونوتیک که سارس و مرس از جمله آنها هستند می‌توانند از عدم سلامت در غذا و به بیان دیگر عدم وجود ایمنی غذایی حاصل و پخش شوند.^۱ در این میان با اشاره به رویکرد ارزیابی اثرات سلامت و الزامات حقوقی آن از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست با عنایت به همپوشان بودن این مفاهیم که واضح است، ابعاد شیوع در پرتو مفاهیم فوق تبیین می‌شود. در این مورد مهمترین بررسی‌ها پیرامون رفتار دولت چین از مناظر فوق صورت می‌پذیرد تا با تشریح ابعاد مختلف به نتیجه‌گیری پرداخته شود. در مورد کنوانسیون اسپو و پروتکل کیف که پیرامون الزامات حقوقی فرامرزی دولت‌ها در زمینه اجرای رویکردهای ارزیابی سخن به میان آورده است؛ گفتنی است که دولت چین به عضویت هیچ یک از این معاهدات درنیا آمده لذا از این جهت وظیفه‌ای بر ذمه این دولت نبوده است اما با وجود سایر الزامات موجود در حقوق بین‌الملل محیط زیست، اعم از عرفی و غیرعرفی می‌توان به عدم وجود امنیت و ایمنی غذایی و عدم انجام ارزیابی‌های مورد نیاز در ایجاد ایمنی غذایی که ارزیابی اثرات سلامت از مهمترین آنهاست نیز پی ببریم. در این مورد در نوشتار از اصولی همچون لاضرر، پیشگیری، توسعه پایدار و حتی از اصل احتیاطی سخن به میان آمد و مشخص شد که یک دولت درون چارچوب سرزمینی خود مکلف به تبعیت از اصول مذکور در جهت حفاظت از محیط زیست جهانی و عدم ایجاد خسارات فرامرزی برای سایر کشورها است. این در حالی است که با تامل به موضوع شیوع کووید-۱۹، درمی‌یابیم بسیاری از اعمال دولت منشأ پیدایش ویروس با حقوق بشری بنیادین و غیر بنیادین از جمله حق بر حیات، غذای کافی و حق بر سلامتی و همچنین اصول فوق بعنوان منابع لازم الاجرای حقوق بین‌الملل محیط زیست همخوانی ندارند. البته لازم بذکر است که دولت چین از امضا کنندگان و اعضای منشور بین‌المللی حقوق بشر و میثاقین به شمار نمی‌رود اما در عین حال محققان برجسته حقوق بین‌الملل کشور جمهوری اسلامی ایران در یک بررسی بر این باور هستند^۲ که نقض حق حیات در ابعاد ملی و فرامرزی، نقض یک حق آمره بشری به شمار می‌رود که در نوشتاری متمایز شایسته بررسی است. بطور مثال یک تحقیق بیان می‌نماید که با وجود تجربه بروز ویروس سارس با منبع بازار فروش

1. Zhao Rongguang & George Kent, "Human Rights and the Governance of Food Quality and Safety in China", *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 13, (2004), at 179-83.

۲. سیدقاسم زمانی و کاظم غریب آبادی، «تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر»، مجله علمی پژوهشی حقوق پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۲۰، (۱۳۹۶)، ص ۱۱۹.

حیوانات وحشی در اوایل دهه ۲۰۰۰ در چین، این دولت بار دیگر اقدام به دایر بازار فروش این حیوانات نمود و بررسی‌ها حاکی از عدم وجود ارزیابی‌ها و عدم اعمال سیاست‌های پیشگیرانه از طریق ارزیابی‌های اثرات سلامت هستند که در نهایت این موضوع منجر به عدم وجود ایمنی غذایی و ناامنی غذایی شده است.^۱ با تمام این تفاسیر در موضوع شیوع کووید-۱۹ اتخاذ هیچ رویکرد پیشگیرانه‌ای توسط دولت منشأ مشاهده نگردید.^۲ علی‌رغم وجود الزامات حقوقی مختلف در اتخاذ رویکردهای پیشگیرانه از بروز ناامنی‌های مخرب غذایی، شاهد رفتار برخی دولت‌های جهان همچون دولت چین و ایالات متحده آمریکا در راستای توسعه ناپایدار اقتصادی هستیم که در صورت ادامه آنها باید در انتظار شیوع کووید-۲۰ و کووید-۲۱ نیز باشیم.

نتیجه‌گیری

در نظریه شیوع کووید-۱۹ از بازار فروش حیوانات وحشی شهر ووهان چین به نظر می‌رسد که عدم وجود و اجرای ارزیابی‌های دقیق زیست‌محیطی و بطور خاص ارزیابی اثرات سلامت، یکی از دلایل اصلی شیوع به شمار می‌رود که گزارشات موجود نیز حاکی از این امر هستند و محققان نیز بدان اشاره نموده‌اند. دولت چین بعنوان یک دولت توسعه یافته باید پیش از عرضه مواد غذایی در سرزمین خود، اقدامات مقتضی و احتیاطی متناسب را ایفا می‌نمود که به نظر می‌رسد غافل از این امر بوده است. در همین راستا اعطای مجوزات دولتی به منظور خرید و فروش غذای نایمن علی‌رغم اطلاع دولت چین از خطرناک بودن نتیجه آن تحت عنوان ناامنی غذایی و امکان آلوده بودن غذا و خسارات فرامرزی ناشی از آنها با وجود تجربه بروز و شیوع ویروس سارس در گذشته نه چندان دور از دیگر خلأهای بسیار بزرگ و اصلی شیوع این ویروس کشته در فرضیه فوق‌الذکر بشمار می‌روند که احکام حقوقی مهمی بر آنها مترتب است. لازم بذکر است که علی‌رغم وجود الزامات قانونی بین‌المللی در حقوق بشر و حقوق بین‌الملل محیط زیست که بصورت آمره، عام‌الشمول، عرفی و غیرعرفی مبین وظایف دولت‌ها در راستای پیشگیری از بروز خسارات فرامرزی اینچنینی هستند، به آنها در سرزمین‌های توسعه یافته‌ای همچون چین نیز توجه نمی‌گردد و این دولت بر مبنای تفکرات اقتصادی خود متاسفانه

۱. سیامک کریمی، «تعهد دولت منشأ و سایر دولت‌ها به پیشگیری از خسارات فرامرزی کووید-۱۹»، پژوهش حقوق

عمومی، دوره ۲۲، شماره ۶۷، (۱۳۹۹)، ص ۹۹.

۲. همان، صص ۹۶-۹۷.

در قضیه شیوع کووید-۱۹ موجب بروز خسارات فرامرزی زیادی شد. اگر امنیت و ایمنی غذایی را بعنوان یک هدف در راستای اقدامات و الزامات مقتضی و مراقبتی دولت‌ها در راستای حفاظت از حقوق ملی و بین‌المللی بشر بشمار آید و همچنین ارتباط نزدیک آنرا با منابع مهم حقوق بین‌الملل محیط زیست با عنوان منابع عرفی مد نظر قرارداد شده، در این باب تعهدات دولت‌های جهان، تعهدات تدریجی مقتضی و تعهد بوسیله محسوب شده و آنها تحت هر حالتی و با هر بضاعتی برای جلوگیری از نقض حقوق بشر فرامرزی و بروز خسارات فرامرزی که در مورد کووید-۱۹ شاهد آنها هستیم، ملزمند که تا حد ممکن و متناسب با ظرفیت‌های موجود، آنها را ایفا نمایند که اعمال ارزیابی اثرات بر سلامت از مصادیق همین امر به شمار می‌رود و امروز دارای جوانب ایجابی و حتی آمره است که چین غافل از همه این موضوعات اقدام نموده است و بنظر می‌رسد از ایفای تعهدات مهم فوق مغفول مانده است. در عین حال عدم تبعیت از این منابع می‌تواند نقض دیگر منابع حقوق بین‌الملل بشمار رود که مهمترین این منابع مشتمل بر منابع بنیادین حقوق بین‌الملل بشر و بطور مشخص حق بر سلامتی و حق بر غذای کافی و حق حیات هستند. در عین حال این وقایع می‌توانند تحت قواعد ثانویه بین‌المللی منجر به استناد به اصل مسئولیت بین‌المللی و جبران خسارات وارده و حتی استناد به منشور ملل متحد در زمینه نقض حقوق بشر و صلح و امنیت بین‌المللی گردند. بنظر می‌رسد در مورد الزامات حقوقی معاهده‌ای دولت‌ها در جهت اعمال ارزیابی‌های زیست‌محیطی مختلف فرامرزی، حتی با وجود کنوانسیون اسپو و پروتکل‌های آن هنوز ضمانات اجرایی مندرج در این اسناد آنچنان که باید در سطح بین‌الملل تأثیرگذار نبوده و نیاز به توجه جدی‌تر و وجود ضمانت‌های اجرایی بین‌المللی کاربردی در راستای پیشگیری مقتضی و مراقبتی از بروز فجایعی همچون شیوع کووید-۱۹ که باید در انتظار آنها باشیم بصورتی پررنگ و بیش از پیش احساس می‌گردد. حتی در این مورد نیز می‌توان به قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در مورد شیوع کووید-۱۹ اشاره کرد که شیوع ویروس‌هایی چون کووید-۱۹ را عاملی در جهت ایجاد اختلال در امنیت و صلح بین‌المللی اشعار می‌دارند. لذا مقابله جمعی دولت‌ها و سایر بازیگران موثر را در قالب حکمرانی جهانی سلامت و غذا در قالب رویکردی تقنینی و یکپارچه می‌طلبند که تاکنون مشاهده نشده است. اولاً به نظر می‌رسد که برخی دولت‌ها با استناد به قدرت سیاسی و اقتصادی بالای خود و با هدف توسعه بی‌رویه و ناپایدار، اقدام به نقض حقوق بشری فرامرزی از جمله حق بر غذای کافی، سلامتی و حتی حق بر حیات می‌نمایند و به راحتی از توجه و اجرای آنها سرباز زده‌اند و سازوکارهای نظارتی حقوق بشری را زیر سوال برده‌اند آیا حقوق بشر نیز به ابزار اعمال رفتارهای تحکیمی آنها مبدل شده است؟ ثانیاً زمان

تأسیس سازمان بین‌المللی حفاظت از محیط زیست جهانی با اختیارات تقنینی، اجرایی و قضایی و همچنین با ارکان مهمی همچون رکن ارزیابی فرامرزی محیط زیست با هدف حفاظت از محیط زیست جهانی، همسو با حقوق بشر و پیشگیری از بروز و شیوع ویروس‌ها و فجایع مربوط به محیط زیست فرا رسیده است. این موضوع تحت گفتمان حکمرانی محیط زیست، همکاری گسترده‌ای را در سطح بین‌المللی می‌طلبد. در نهایت وجود جهانی‌سازی از چالش‌های زیست‌محیطی مستلزم نگاه جدی همه بازیگران دولتی و غیردولتی به توسعه پایدار جهانی و توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست به نحوی کارکردی و در چارچوب قانونی بدون تبعیض و عدم وجود رفتارهای تحکیمی دولت‌های توسعه یافته و توجه بیشتر به حقوق بشر فرامرزی می‌باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Mohammad Saleh Anisi <https://orcid.org/0000-0003-2791-645X>
Mahdi Piri <https://orcid.org/0000-0002-0065-9994>
Shirin Shirazian <https://orcid.org/0000-0003-2148-4350>

منابع

کتاب‌ها

- پوره‌اشمی، سیدعباس و بهاره، ارغند، *حقوق بین‌الملل محیط زیست* (تهران: دادگستر، ۱۳۹۲).
- شیرازیان، شیرین و طیبی، سبجان، *مقدمه‌ای بر مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در قبال خسارات زیست‌محیطی* (تهران: خرسندی، ۱۳۹۸).
- ابراهیم گل، علیرضا، *مسئولیت بین‌المللی دولت متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل*، چاپ یازدهم (تهران: شهر دانش، ۱۳۹۸).
- مشهدی، علی، *ایران و حقوق بین‌الملل محیط زیست (کنوانسیون‌ها و اسناد بین‌المللی محیط زیست ایران)* (تهران: خرسندی، ۱۳۹۸).

مقاله‌ها

- جاوید، احسان و نیاورانی، صابر، «قلمرو حق سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، پژوهش حقوق عمومی، شماره ۴۱، (۱۳۹۲).
- توکلی، احمد و همکاران، «کرونا ویروس جدید ۲۰۱۹ (Covid 19): بیماری عفونی نوظهور در قرن ۲۱»، دوماهنامه طب جنوب، سال ۲۲، شماره ۶، (۱۳۹۸).
- شجاعی، پرسیا و همکاران، «مرور مدل‌های ارزیابی اثرات بر سلامت»، نشریه رفاه اجتماعی، شماره ۴۷، (۱۳۹۱).
- اسفندیاری، چنگیز و میرعباسی، سیدباقر، «بررسی ابعاد حق بر غذا و امنیت غذایی در اسناد بین‌المللی»، فصلنامه حقوق پزشکی، شماره ۳۵، (۱۳۹۴).
- پورهایشمی، سید عباس و موسوی، مریم السادات، «مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در حقوق محیط زیست»، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، دوره ۷، شماره ۱۵، (۱۳۹۰).
- موسوی، سیدفضل الله و همکاران، «اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین‌المللی»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، شماره ۴۸، (۱۳۹۴).
- موسوی، سید فضل الله و آرش پور، علیرضا، «جایگاه اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۵، شماره ۲، (۱۳۹۴).
- زمانی، سیدقاسم و غریب آبادی، کاظم، «تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر»، مجله علمی پژوهشی حقوق پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۲۰، (۱۳۹۶).
- کریمی، سیامک، «تعهد دولت منشأ و سایر دولت‌ها به پیشگیری از خسارات فرامرزی کووید-۱۹»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۲، شماره ۶۷، (۱۳۹۹).
- شیرازیان، شیرین و انیسی، محمدصالح، «چالش‌های حقوقی کنوانسیون تهران با تأکید بر ارزیابی راهبردی محیط زیست»، اولین همایش ملی فرصت‌ها و چالش‌های پیش روی دریای خزر (با تکیه بر رژیم حقوقی، سیاسی و امنیتی، شیلات و محیط زیست، اقتصادی)، (۱۳۹۸).
- کدخدایی، عباسعلی و سالاری، اسماء، «احتیاط در حقوق بین‌الملل: اصل عرفی یا اصل کلی حقوق؟»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال بیستم، شماره ۵۹، (۱۳۹۶).
- مسافری، علیرضا و همکاران، «ارزیابی اثرات سلامت (HIA)، رویکردی نوین در ارزیابی اثرات طرح‌های توسعه‌ای در ایران»، شانزدهمین همایش ملی بهداشت محیط ایران، (۱۳۹۲).
- ابراهیم گل، علیرضا، «حق بر غذا: پیش شرط تحقق سایر حقوق»، مجله حقوقی، شماره ۳۹، (۱۳۸۷).

- سوری، عباس و همکاران، «ایمنی غذا و دارو در پرتو دکترین امنیت انسانی و اسناد بین‌المللی حقوق بشر»، مجله علمی پژوهشی حقوق پزشکی، دوره ۱۵، شماره ۵۶، (۱۴۰۰).
- دبیری، فرهاد و همکاران، «نگاهی به برخی از رویکردهای حقوق بین‌المللی در حمایت از محیط زیست»، انسان و محیط زیست، شماره ۴۸، (۱۳۹۵).
- طلایی، فرهاد و رزمخواه، علی، «تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر غذا با توجه به ماده یازدهم میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»، مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۴۳، شماره ۲، (۱۳۹۲).

References

Books

- Ebrahimgol, Alireza, *The Draft Articles on Responsibility of States for International Wrongful Acts with Commentaries 2001*, 11 (Tehran: Shahre Danesh, 1398). [In Persian]
- Mashhadi, Ali, *Iran and International Environmental Law*, Vol. 2, (Tehran: Khorsandi, 1398). [In Persian]
- Pourhashemi, Seyed Abbas & Arghand, Bahareh, *International Environmental Law* (Tehran: Dadgostar, 1398). [In Persian]
- Shirazian, Shirin & Tayebi, Sobhan, *Introduction to International States Liability for Environmental Damages* (Tehran: Khorsandi, 1398). [In Persian]

Articles

- Ayala, Ana & Benjamin Mason Meier, Benjamin, "A Human Rights Approach to the Health Implications of Food and Nutrition Insecurity", *Public Health Rev*, Vol. 38, No.10, (2017), [https:// doi. org/ 10.1186/s40985-017-0056-5](https://doi.org/10.1186/s40985-017-0056-5).
- KadKhodaei, Abbasali & Salari, Asma, "Precautionary in International Law: A Customary Principle or a General Principle of Law?", *Public Law Research*, Vol. 20, No. 59, (2018), 33-63. [In Persian]

- Tavakoli, Ahmad et.al., “Novel Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): An Emerging Infectious Disease in the 21st Century”, Iran South Med J. Vol. 22, No. 6, (2020), 432-450. [In Persian]
- Ebrahimgol, Alireza, “Right to Food, A Prerequisite for Realization of other Rights”, Law Review, Vol. 39, (2009), 221-243. [In Persian]
- Fallahzadeh, Alimohammad et al., “Food and Drug Safety in the Light of the Doctrine of Human Security and International Human Rights Instruments”, MLJ, Vol. 15, No. 56, (2021), 349-364. [In Persian]
- Damari, Behzad et al., “Implementing Health Impact Assessment at National Level: An Experience in Iran”, Iranian Journal of Public Health. Vol. 47, No. 2, (2018), 246-255.
- Esfandiari, Changiz & Mirabbasi, Seyed Bagher, “Examination of the Aspects of the Right to Food and Food Security in International Documents”, MLJ, Vol. 9, No. 35, (2015), 157-184. [In Persian]
- Javid, Ehsan & Niavarani, Saber, “The Scope of the Right to Health in International Human Rights Law”, Public Law Research, Vol. 15, No. 41, (2014), 47-70. [In Persian]
- Talaie, Farhad & Razmkhah, Ali, “Obligations of States Regarding the Right to Food, According to Article XI of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Law Quarterly, Vol. 43, No. 2, (2013), 119-134. [In Persian]
- Dabiri Farhad et al., “An Overview of Some International Legal Approaches for Environmental Protection”, Human & Environment, Vol. 17, No.1, (2019), 131-144. [In Persian]
- Nowacki, Julia et al., “Health in Impact Assessments – Opportunities Not to Be Missed: RainerFehr”, European Journal of Public Health, Vol. 24, (2018) 10. 1093/ eurpub/cku166.136.
- Mosafery, Alireza et al., “Health Impacts Assessment (HIA), A New Approach to Assessing the Impacts of Development Projects in Iran”, Civilica, NCEH16_058, (2012). [In Persian]

- Shojai, Parisa et al., “Review the Health Impacts Assessment Models”, *Social Welfare*, Vol. 12, No. 1, (2011). [In Persian]
- Poorhashemi, Seyed Abbas & Mousavi, Maryam Sadat, “International Responsibility in Environmental Law”, *Journal of Law and Politics*, Vol. 7, No. 15, (2011). [In Persian]
- Karimi, Siamak, “The Obligation of the State of Origin and other States to Prevent of Corona’s (Covid-19) Transboundary Damages”, *Public Law Research*, Vol. 22, No. 67, (2020). [In Persian]
- Mousavi, Seyed Fazlolah & Mousavi, Seyed Hossein, “Principles of International Environmental Law in Light of International Case Law”, *Public Law Research*, Vol. 17, No. 48, (2015). [In Persian]
- Mousavi, Seyed Fazlolah & Arashpour, Alireza, “The Principle of Prevention in International Environmental Law”, *Public Law Research*, Vol. 45, No. 2, (2015). [In Persian]
- Shirazian, Shirin & Anisi, Mohammadsaleh, “Legal Challenges of the Tehran Convention, With Emphasis on the Strategic Environmental Assessment”, *Civilica*, (2018), OCCS01_025. [In Persian]
- United Nations Environment Programme, “An Assessment of Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Decision-making in Asia-Pacific - Technical Briefing Paper prepared for Expert Meeting on Human Rights and the Environment”, *Knowledge Repository –UNEP*, (2021), Web. 9 Jun 2022, [https:// wedocs.unep.org/20.500.11822/36334](https://wedocs.unep.org/20.500.11822/36334).
- Rongguang, Zhao & Kent, George, “Human Rights and the Governance of Food Quality and Safety in China”, *Asia Pacific Journal of Clinical Nutrition*, Vol. 13, (2004), 178-83.

Instruments and Cases

- U.N. Rio+20 Conference on Sustainable Development, *The Future We Want*, U.N. Doc. A/CONF.216/L.1 (June 19, 2012).

الزامات حقوقی پیشگیری از ناامنی غذایی در پرتو رویکرد ارزیابی ... انیسی و همکاران | ۲۳۵

- I.C.J, Judgment of Case Concerning Pulp Mills in the River Uruguay(Argentina v. Uruguay), (2012) ;Available at: www.icj-cij.org.
- I.C.J, Judgment of Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project(Hungary- Slovakia), (1997).